

HANDBOEK KWALITATIEVE ONDERZOEKSMETHODEN

Dimitri Mortelmans

Handboek kwalitatieve onderzoeksmethoden

Dimitri Mortelmans

Acco Leuven / Den Haag

Eerste druk: 2007
Tweede druk: 2009
Derde druk: 2011
Vierde, herziene druk: 2013

Gepubliceerd door
Uitgeverij Acco, Blijde Inkomststraat 22, 3000 Leuven, België
E-mail: uitgeverij@acco.be – Website: www.uitgeverijacco.be

Voor Nederland:
Acco Nederland, Westvlietweg 67 F, 2495 AA Den Haag, Nederland
E-mail: info@uitgeverijacco.nl – Website: www.uitgeverijacco.nl

Omslagontwerp: Mark Timmermans

© 2007 by Acco (Academische Coöperatieve Vennootschap cvba), Leuven (België)
Niets uit deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
No part of this book may be reproduced in any form, by mimeograph, film or any other means without permission in writing from the publisher.

Inhoud

Woord vooraf	9
1. Wat is kwalitatief onderzoek?	13
1.1 De familiefoto	13
1.2 Gemeenschappelijke genen in de familie	19
1.3 Kwantitatief onderzoek: verre familie of aangetrouwd?	25
1.4 Kernbegrippen uit het hoofdstuk	28
1.5 Meer lezen	28
2. Geschiedenis van het kwalitatief onderzoek	29
2.1 Overzicht van de geschiedenis	29
2.2 De klassieke periode (1900-1945)	32
2.3 De verdrukking en de kiemen van de vernieuwing (jaren '50 tot '70)	38
2.4 De heropstanding (jaren '70 en '80)	45
2.5 Het postmodernisme en de consolidatie (jaren '90)	47
2.6 Een 'derde weg' met mixed methods onderzoek?	53
2.7 Op naar een nieuwe paradigma-oorlog?	56
2.8 Kernbegrippen uit het hoofdstuk	57
2.9 Meer lezen	57
3. Paradigma's in het kwalitatief onderzoek	59
3.1 De klassieke tweedeling: Positivisme of Interpretivisme	59
3.2 Drie paradigma's	63
3.3 Het positivisme en postpositivisme	66
3.4 Het constructivisme	68
3.5 Kritische theorie, feministische en andere benaderingen	80
3.6 Kernbegrippen uit het hoofdstuk	94
3.7 Meer lezen	94

4.	De kwalitatieve probleemformulering	95
4.1	Soort onderzoeksvragen	95
4.2	Het bepalen van het onderzoeksdoel	97
4.3	De onderzoeksvraag	109
4.4	Het uitschrijven van de probleemstelling	126
4.5	Kernbegrippen uit het hoofdstuk	134
4.6	Meer lezen	134
5.	Kwalitatief onderzoek opzetten	135
5.1	Kiezen voor een onderzoeksvorm	135
5.2	De kwalitatieve steekproef	153
5.3	Focusgroepen samenstellen	170
5.4	De keuze van een onderzoekssetting	175
5.5	Single case of multiples cases?	178
5.6	Het voorbereiden van het veldwerk	183
5.7	Kernbegrippen uit het hoofdstuk	187
5.8	Meer lezen	187
6.	Ethiek van het onderzoek	189
6.1	Het belang van ethiek in onderzoek	189
6.2	Procedurele ethiek	190
6.3	Situationele ethiek	195
6.4	Relationele ethiek	198
6.5	Ethische codes	198
6.6	Kernbegrippen uit het hoofdstuk	201
6.7	Meer lezen	201
7.	Kwalitatieve databronnen	203
7.1	Vooraf: interviews en observaties	204
7.2	Documenten	204
7.3	Opgeslagen gegevens	208
7.4	Fysische artefacten	210
7.5	Visueel materiaal	215
7.6	Gearchiveerd kwalitatief onderzoek (secundair analysemateriaal)	218
7.7	Het internet	220
7.8	Kernbegrippen uit het hoofdstuk	221
7.9	Meer lezen	221
8.	Interviewen	223
8.1	Wat is een interview?	223
8.2	De kwalitatieve interviewer	229
8.3	Het interview voorbereiden	231

8.4	Het interview uitvoeren	254
8.5	Na het interview	277
8.6	Bijzondere interviewvormen	283
8.7	Kernbegrippen uit het hoofdstuk	291
8.8	Meer lezen	292
9.	Observeren	293
9.1	Observeren	293
9.3	Veldnota's	331
9.4	Kernbegrippen uit het hoofdstuk	338
9.5	Meer lezen	338
10.	Focusgroepen	341
10.1	Wat is een focusgroep?	341
10.2	De moderator	344
10.3	De focusgroep voorbereiden	347
10.4	De focusgroep uitvoeren	360
10.5	Kernbegrippen uit het hoofdstuk	369
10.6	Meer lezen	369
11.	Mixed methods onderzoek	371
11.1	Wat is mixed methods onderzoek?	371
11.2	Wanneer kiezen voor mixed methods onderzoek?	373
11.3	Vormen van mixed methods onderzoek	376
11.4	Integratie van analyse	383
11.5	Integratie van resultaten en inferentie	388
11.6	Kwaliteitsvereisten	392
11.7	Kernbegrippen uit het hoofdstuk	394
11.8	Meer lezen	394
12.	Kwalitatieve analyse	395
12.1	Benaderingen in de kwalitatieve analyse	396
12.2	Overzicht van de analyse in de Grounded Theory benadering	399
12.3	Kwalitatief databeheer	412
12.4	De eerste kennismaking met het materiaal	414
12.5	Analyse-instrumenten doorheen het hele proces	417
12.6	Open coderen	420
12.7	Axiaal coderen	435
12.8	Selectief coderen	457
12.9	Focusgroepen analyseren	467
12.10	Kernbegrippen uit het hoofdstuk	470
12.11	Meer lezen	470

13. Kwaliteitsvereisten bij kwalitatief onderzoek	471
13.1 Het debat over “kwaliteit” in kwalitatief onderzoek	471
13.2 Betrouwbaarheid – afhankelijkheid	477
13.3 (interne) Validiteit – geloofwaardigheid	480
13.4 Generaliseerbaarheid (externe validiteit) – overdraagbaarheid	485
13.5 Kernbegrippen uit het hoofdstuk	487
13.6 Meer lezen	487
14. Rapporteren	489
14.1 Voorafgaande analyses	489
14.2 Onderdelen van een publicatie	498
14.3 Het gebruik van citaten in teksten	514
14.4 Kwalitatief Onderzoek en peer review	514
14.5 Kwalitatieve publicaties beoordelen	516
14.6 Twee voorbeelden	519
14.7 Kernbegrippen uit het hoofdstuk	529
14.8 Meer lezen	530
15. Bibliografie	531
16. Index	557

Woord vooraf

Dit boek heeft zoals zoveel boeken een lange ontstaansgeschiedenis. Het is niet mijn bedoeling om de lezer te vervelen met dat hele verhaal, maar toch even een korte schets. Het begint ergens in de jaren negentig van de vorige eeuw met verwoede pogingen om in een cursus kwantitatieve methodologie een hoofdstuk over kwalitatieve methodologie te krijgen. Het hoofdstuk kwam er en het werden na verloop van tijd zelfs drie hoofdstukken en tot slot introduceerde de faculteit zelfs een apart vak Kwalitatieve onderzoeksmethoden in het curriculum Politieke en Sociale Wetenschappen. Uit de as van de eerste cursusdelen is dit boek gegroeid. Het ontstaan van het boek loopt verrassend, of toch ook weer niet, parallel met de canonisering van kwalitatief onderzoek in Vlaanderen, maar ook internationaal. Daar waar in Nederland reeds decennialang studenten in kwalitatieve onderzoeksmethoden worden opgeleid, dateert de brede aanvaarding van het constructivistische paradigma in de sociale wetenschappen pas van de tweede helft van de jaren negentig. Anno 2007, wanneer dit boek op de markt komt, is de Vlaamse traditie in het kwalitatief onderzoek een goede tien jaar oud. In dezelfde periode ontstaat over de hele wereld een explosieve groei in het aantal onderzoeken dat gebruikmaakt van kwalitatieve onderzoeksmethoden en een evenredige toename van het aantal methodenboeken. Vanaf de tweede helft van de jaren negentig wordt duidelijk dat kwalitatief onderzoek, jarenlang verguisd door de kwantitatieve methodologie, een plaats heeft veroverd in het onderzoekslandschap.

De late bloei van het kwalitatief onderzoek is vreemd, omdat de geschiedenis van de sociale wetenschappen duidelijk maakt dat de kwalitatieve methodologie veel ouder is dan de kwantitatieve, statistische benadering van onderzoek. Zoals we in hoofdstuk 2 nog uitgebreid zullen aantonen, zijn de empirische roots van het sociaalwetenschappelijk onderzoek in de brede zin van het woord gelegd door onderzoekers die voornamelijk kwalitatief te werk gingen. De methoden die in dit handboek aan bod komen, vinden hun oorsprong in zeer oude werken en gaan terug op een heel lange traditie. Een traditie die decennialang wegwijnde en op sterven na dood was, maar die ondertussen haar bestaansrecht (opnieuw) verdiende en sterker staat dan ooit. Dit boek wil deze geschiedenis niet veronachtzamen. In een maatschappij waarin enkel het nieuwste belangrijk lijkt en enkel het recentste wordt gelezen, lijkt het alsof oude bronnen alleen nog een bestaansrecht hebben in een *dead scientists* cursus. We proberen bewust

om de soms lang vergeten bronnen opnieuw boven te halen. Om die reden vind je veel citaten uit bronnen van lang voor de Tweede Wereldoorlog. Bij het lezen en herlezen van veel van die werken, verbaasde het steeds opnieuw hoe actueel deze werken nog zijn. Ze gaan over een maatschappij uit lang vervlogen tijden en over onderzoeken uit een ander tijdperk. Maar de methoden die gebruikt werden, zijn verrassend actueel en in veel gevallen nog weinig gewijzigd. De vele citaten die het boek verrijken, zijn meer dan voorbeelden bij de theoretische teksten. Beschouw ze ook als uitnodiging om oude en nieuwe werken ter hand te nemen en het veelkleurige palet van kwalitatief onderzoek tot leven te laten komen.

Het boek wil niet alleen een uitnodiging zijn om de lange traditie en de rijke diversiteit van de kwalitatieve onderzoeksmethodologie te leren kennen. Het wil ook een uitnodiging zijn aan onderzoekers en onderzoekers in spe om over het muurtje te kijken en ook de kwalitatieve methodologie te leren kennen. Ik ben als kwalitatieve *en* kwantitatieve onderzoeker, als docent kwalitatieve methoden *en* statistiek aan beide zijden werkzaam, vaak tot verwondering van collega's die diep in een of andere methodologische loopgraaf ingebed zitten. Aan beide zijden heb ik geleerd dat onderzoek doen het rigoureuze volgen is van regels om de kwaliteit van het onderzoek te garanderen. Maar ik heb ook geleerd dat aan beide zijden pragmatische beslissingen worden genomen. In beide stromingen kent het onderzoek moeilijke momenten waarin de standaardregels die in handboeken als dit geformuleerd worden, niet langer werken. Waar mogelijk laat ik de lezer in dit boek kennismaken met veelvoorkomende moeilijkheden en vaak gebruikte oplossingen. Daarbij wordt meer dan eens de brug gelegd naar gelijkaardige oplossingen uit de kwantitatieve onderzoekswereld. De methodenstrijd is voorlopig gestreden en het bestaansrecht van het kwalitatieve onderzoek is als het ware op het terrein afgedwongen. Beide stromingen richten zich op hun eigen specialisatie en hier en daar duiken pogingen op tot samenwerking in zogenaamde mixed methodologies.

Maar toch geloof ik dat de methodenstrijd nog wel eens zal opflakkeren (de strijdbijl is niet voorgoed begraven). De macht van het getal en de heerschappij van de statistische representativiteit zijn nog niet voorbij. Kwalitatief onderzoek zal alleen mogelijk blijven als het kwaliteitsvol onderzoek is. Wat kwaliteit in deze betekent, komt in hoofdstuk 13 uitgebreid aan bod. Nog al te vaak wordt kwalitatief onderzoek echter beschouwd als een snelle en goedkope manier van onderzoek doen. Nog steeds hoor ik onderzoekers en studenten losjes praten over kwalitatief onderzoek, alsof iedereen onmiddellijk de finesses van de methode doorheeft. Nog steeds wordt met ontzag gekeken naar multivariate statistische technieken met hun vele toetsen en parameters. Daartegenover staat dan het toegankelijke want aabare kwalitatief onderzoek. Dat vooroordeel wil dit boek bestrijden. Kwaliteitsvol kwalitatief onderzoek is hard, nee keihard werken. Kwalitatief onderzoek is aabaar maar is niet eenvoudig. Het is (misschien) goedkoper maar zeker niet minder arbeidsintensief of tijdrovend. Kwalitatief onderzoek is niet het gemakkelijker broertje van kwantitatief onderzoek. In feite is kwantitatief onderzoek sneller aan te leren, want eens je een techniek doorhebt, is het de computer die alles overneemt en resultaten produceert. In kwalitatief onderzoek

is de computer een, weliswaar bescheiden, hulpmiddel maar blijft het werk bij de onderzoeker liggen. Dit handboek wil in elk geval handvaten aanreiken om het leven van de kwalitatieve onderzoeker eenvoudiger te maken, goed beseffend dat noch dit boek, noch een computerprogramma het intensieve en creatieve proces van hem kan overnemen.

Ook dit boek schrijven is een intensief en creatief proces geweest. Ik had dit niet kunnen waarmaken zonder de hulp van enkele mensen uit het Centrum voor Longitudinaal en Levensloop Onderzoek (Cello). Ik wil Liesje Coertjens, Miek Rijsbosch en Britt Dehertogh bedanken voor hun bijdrage aan het tot stand komen van dit boek. Alle drie hebben ze heel nauwgezet vroege en late versies van het manuscript onder de loep genomen en becommentarieerd. Daarmee leverden ze een bijzondere bijdrage aan het verhogen van het pedagogische gehalte van het boek. Met een groot hart voor de beginnende onderzoeker en de student die dit boek in handen krijgt, pleitten ze voortdurend voor nog een voorbeeld hier of nog een verdere uitdieping daar. Daarnaast wil ik mijn uitgever Bart De Prins bedanken voor het vertrouwen om toch te investeren in een nieuw handboek over kwalitatieve onderzoeksmethoden in een markt die, zoals ik hierboven als schreef, al behoorlijk verzadigd is. En tot slot een uitgebreide bedanking voor mijn vrouw Karin. Zij spendeerde een groot deel van onze vakantie met de eerste volledige versie van dit handboek. Met een ongelofelijke volharding en gelukkig veel Deense zon verorberde ze de honderden pagina's om ze nadien kritisch terug te bezorgen.

Uiteraard ben ik volledig verantwoordelijk voor alles wat deze eindversie gehaald heeft. Ik hoop dat ik u als lezer warm kan maken voor de kwalitatieve onderzoeksmethodologie en dat dit boek u inspiratie zal geven bij het opzetten en uitvoeren van boeiende onderzoeksprojecten.

DIMITRI MORTELMANS
oktober 2007

1. Wat is kwalitatief onderzoek?

► Doelen

Na het doornemen van dit hoofdstuk

- heb je een eerste keer kennigemaakt met wat kwalitatieve onderzoeken inhouden.
- weet je waarom kwalitatief onderzoek een familie van onderzoeksmethoden genoemd wordt.
- kan je omschrijven wat kwalitatief onderzoek is.
- kan je de kernelementen van kwalitatief onderzoek onderscheiden.
- kan je het kwalitatief onderzoek onderscheiden van het kwantitatief onderzoek.

1.1 De familiefoto

Om dit uitgebreide handboek in kwalitatieve onderzoeksmethoden aan te vangen, geven we een overzicht van enkele concrete kwalitatieve onderzoeken. Ze zijn bedoeld om de lezer een algemeen beeld te geven van waar kwalitatieve onderzoekers zich mee bezighouden, hoe zij naar de wereld kijken en op welke manier zij schrijven over het onderzoek. We gebruiken hierbij zo veel mogelijk de originele bron zelf. We kiezen bewust voor verschillende methodologische benaderingen uit diverse sociaal-wetenschappelijke disciplines. Zoals in dit boek nog duidelijk zal worden is kwalitatief onderzoek immers niet gebonden aan één dataverzamelmethode, noch aan één theoretische invalshoek of discipline. De methoden die we illustreren zullen verder in dit boek nog in de diepte uitgewerkt worden.

Voorbeeld 1. Participerende observatie in de sociologie

Participerend observeren is in de sociologie een zelden gebruikte methode. In 2001 voerde het Centrum voor Cultuursociologie een studie uit naar de leefwereld van Vlaamse jongeren in het secundair onderwijs (Laermans & Vanhove, 2001; Laermans, Vanhove, & Smeyers, 2002). Het onderzoek gebruikte een combinatie van diepte-interviews met jongeren én een participerende observatie. Hiervoor gingen twee jonge on-

derzoekers enkele weken opnieuw mee les volgen in het secundair onderwijs. Op basis van hun veldverslagen schetst het rapport een beeld van de leefwereld van jongeren buiten maar ook binnen de school. Volgend fragment is afkomstig van een observatie in een klas uit het beroepsonderwijs.

Rudi Laermans, Tim Vanhove en Maarten Smeyers

De leefwereld van jongeren

“Want nog los van het feit dat om een negatief cijfer niet direct wordt gemaald, betonen de leerlingen zich strategisch hoogst inventief in de persoonlijke omgang met bindende testen. Een eerste strategie is het ontwijken van de toets, bijvoorbeeld door simpelweg niet aanwezig te zijn. Toetsen zijn echter zelden de exclusieve of dominante motivatie om te spijbelen. Een eerste variant van toetsontwijkend gedrag is daarom het formuleren van een legitieme reden om niet aan de test te participeren. De meeste leerkrachten houden er een brede notie van legitimiteit op na. Voor een buitenstaander mag de aangevoerde reden misschien weinig dwingend ogen, voor een leraar volstaat ze al snel. Een uittreksel uit de veldnotities mag deze rekkelijkheid illustreren.

De vervangkracht Nederlands moet een toets geven; de leerlingen stellen dat de reguliere leerkracht het anders aanpakte. Ze trapt niet in deze overduidelijke val. Sam doet niet mee aan de test omdat hij er vorige week niet was: ‘ik kon het dan toch niet leren’. Ook Joris doet niet mee: zijn hand zit in het gips. ‘Dan gaan we het mondeling moeten doen’, zegt de leerkracht. Joris: ‘Nee, dat kan niet, want ik moet schrijven om te leren, dus heb ik het ook niet kunnen leren’. Dit is opnieuw afdoende: beiden hoeven de toets niet te maken.

Nog een andere variant van toetsontwijking is het zodanig manipuleren van de leerkracht dat de verwachte of aangekondigde toets gewoonweg wordt afgevoerd. Zo heeft de leraar Frans en Geschiedenis een zwakke gezondheid. Daar wordt door de leerlingen nogal veel op gezinspeeld, vooral op dagen dat er een toets staat aan te komen. Dat gaat dan zo: de leerkracht hoest herhaaldelijk, een leerling vraagt meteen of hij zich wel goed voelt, en een tweede valt hem bij met de opmerking ‘anders moet ge thuis blijven, want we leven met u mee’...

Een tweede strategie treedt in werking wanneer de toets toch moet worden gemaakt. In dat geval verandert de test in een collectief gebeuren, ja in een heus ritueel: er wordt geen individuele leercapaciteit getest maar veeleer het vermogen tot collectief probleemoplossend handelen. Dat samenwerken in kleine groepjes lukt vaak, want de laatstejaars Hotel zijn erg creatief in het afleiden van de aandacht van de examinerende leerkracht. Een veldnotitie vertelt hoe het eraan toe gaat tijdens een toets voor het vak Keukentechnologie:

Eerst een test over de leerstof van vorige les, zoals aangekondigd. Frank, Joris en Karel werken plusminus samen, door met elkaar te praten zonder (veel) geluid. Ze proberen dat niet echt te verstoppen, maar maken gebruik van collectieve afleidingsmanoeuvres: ‘domme vragen’ stellen, om ‘tips’ bedelen door de vragen op bepaalde manieren te verwoorden... Dit is redelijk effectief. De ‘domme vraag’ houdt ten eerste informatie voor de anderen in. Ten tweede kan het antwoord –

de reactie van de anderen in de klas of van de leerkracht – ook veel info bevatten. Peeters: 'Joris, kijk op je eigen blad!'. Dat heeft hij dus wel gezien, maar alle andere vormen van samenwerking worden genegeerd (of ziet hij ze écht niet?). Nog altijd wordt er samengewerkt. Joris heeft z'n toets al ingeleverd en heeft de cursustekst in handen. Hij doet nonchalant, maar eigenlijk wil hij Frank laten meelesen. De leerkracht heeft dit uiteindelijk – en dus te laat – door en zegt dat Joris de cursustekst moet wegsteeken. Geen gevolgen voor Frank."

Citaat uit: Laermans, R., e.a. (2002) *Beeldvorming en beschrijving van de leefwereld van jongeren* (voorlopig eindrapport). Leuven: KU Leuven: 156-157.

De *participerende observatie* is een kwalitatieve techniek waarbij de onderzoeker gedurende langere tijd "participeert" in de sociale omgeving die hij wil observeren. In zogenaamde veldnota's schrijft de onderzoeker neer wat hij ziet, hoort en meemaakt. In de analyse in het citaat probeert de onderzoeker "strategieën" bloot te leggen die leerlingen gebruiken om aan een toets te ontsnappen. Typisch aan kwalitatief onderzoek is het weergeven van "citaten" (in dit geval uit zijn veldnota's) waar het basismateriaal als illustratie gebruikt wordt van de gevonden strategieën.

Voorbeeld 2. Diepte-interviews in het sociaal werk

Naar de beleving van mensen in armoede werden reeds verschillende Vlaamse onderzoeken uitgevoerd (zie bijvoorbeeld Vranken & Steenssens, 1996). Een bijzonder uitvoerige en grondige studie werd in 2003 uitgevoerd door Kristel Driessens (2003). Ze ondervroeg met behulp van diepte-interviews armen én hun hulpverleners. Omdat ze beide zijden van de hulpverleningsrelatie in haar onderzoek betrok, was zij in staat om de belevingswereld vanuit twee perspectieven te bekijken en zo de soms moeilijke relatie tussen armen en hulpverleners beter te begrijpen.

Kristel Driessens

Armen en hulpverleners

"Op basis van de verschillen in ervaringen, overwegingen en reacties kunnen we een typologie van arme cliënten opstellen. We onderscheiden **zes verschillende idealtypes in de beleving en het omgaan met afhankelijkheid in de hulpverlening**. Vaak ontwikkelt zo een type zich slechts **in de interactie met een hulpverlener**. Het wordt mede bepaald door de houding van de betrokken hulpverlener en de organisatiesetting waar de relatie zich afspeelt. De éne setting zal bepaalde cliëntentypes aantrekken of vormen. De andere zal diezelfde cliëntentypes afstoten. De cliëntentypes zijn bovendien te plaatsen op een continuüm tussen autonomie en afhankelijkheid. Schematisch kunnen we ze als volgt voorstellen:

Tabel 26. Typologie van arme hulpvragers met de focus op omgaan met afhankelijkheid.

Autonomen	Afhankelijken
1. De plantrekker Weigeren formele hulpverlening Sterke trots- en schaamtegevoelens	3. De passieve consument Aanbod consumeren Geven bepaalde zaken volledig uit handen
2. De tijdelijke hulpvrager Voor specifiek probleem naar hulpverlener Zo snel mogelijk weer op eigen benen	4. De aanhankelijke blijver Brave, afhankelijke cliënten – slachtofferrol Fatalistisch, aanvaarden alle hulp
5. De sturende hulpzoeker Shoppers, fraudeurs, autonome hulpzoekers, calculerenden Houden greep op het hulpverleningsproces	
6. De bereidwillige medewerker Een eerlijke, brave cliënt die meegaat In een begeleidingsproces naar autonomieverhoging	

Twee types staan **sterk op hun autonomie**. Zij willen zo weinig mogelijk uit handen geven. Zij willen zelf hun zaken blijven regelen en wensen geen inmenging in het privéleven. Ze zijn zeer gevoelig voor vervreemding en trachten deze ten alle prijze te vermijden.

Het eerste type noemen we de '**plantrekkers**'. Armen die tot dit type behoren, willen kost wat kost op eigen benen blijven staan. Hun autonomiebehoefte is het sterkst. Uit angst voor stigmatisering als 'arme' of 'nietsnut' en uit angst voor een te sterke inmenging in het privéleven, weigeren ze een beroep te doen op formele hulp. Vooral mannen vinden we in dit type terug. Ze voelen zich als kostwinner persoonlijk verantwoordelijk voor de bestaanszekerheid van hun gezin en willen zelf afbetalingsplannen regelen. Ze zijn te trots om van een bestaansminimum te leven of om aan te schuiven voor een voedselpakket. Emotionele problemen houden ze liever voor zich. Ze ontwikkelen tal van overlevingsstrategieën om niet afhankelijk te worden van diensten en om hun zelfwaardegevoel en mannelijke trots te behouden. Ze weigeren het etiket van hulpvrager of cliënt omdat ze dat gerelateerd zien aan een bedreiging voor hun identiteit (Dean & Taylor-Gooby, 1992). Baldock typeert deze handelingswijze als *privatism*, met als kenmerken afhankelijkheid zien een stigma en hulp weigeren omdat men absolute autonomie verkiest (Baldock & Ungerson, 1994). Onze respondenten verwoordden het als volgt:

Ik zijn iets op mijn eigen, ik heb mijn eigen systeem en mijn eigen principes. Ik zijn verlegen van aan iemand hulp te gaan vragen. (Piet, 44 jaar, gehuwd en vader van 2 tieners)"

Citaat uit: Driessens, K. (2003) *Armoede en hulpverlening. Omgaan met isolement en afhankelijkheid*. Gent: Academia Press: 602-603.

Het onderzoek van Driessens maakt gebruik van diepte-interviews. Hierin wordt aan respondenten gevraagd om langdurig en diepgaand te vertellen over hun leven in zoverre dit betrekking heeft op het onderzoeksonderwerp. In het citaat worden opnieuw (geanonimiseerde) fragmenten gebruikt uit het basismateriaal, in dit geval de inter-

views. Merk hierbij ook op dat de taal van de geïnterviewde – in het fragment het Antwerps dialect – bewaard blijft. Heel het leven van de respondent staat centraal, dus ook de natuurlijke taal die deze spreekt. Het citaat geeft ook aan waar de kwalitatieve onderzoeker met zijn analyse heen wil: het beschrijven van de leefwereld van de respondent in abstracte categorieën, hier “ideaaltypen” genoemd.

Voorbeeld 3. Focusgroepen in de Politicologie

Marc Hooghe doet reeds verschillende jaren onderzoek naar sociaal kapitaal en politieke participatie. In een van zijn onderzoeken gaat hij niet na hoe we politieke participatie maar het spiegelbeeld “politieke passiviteit”, in kaart kunnen brengen en verklaren. Hij richt zich daarbij op vrouwen en lagergeschoolden, omdat het eerdere onderzoek uitwees dat de hoge politieke participatieniveaus voornamelijk te vinden waren onder mannen en hogeschoolden. Het onderzoek wordt opgezet als een explorerend onderzoek (een voorstudie) en, maakt gebruik van focusgroepen. In deze focusgroepen worden ouderen, vrouwen en werklozen (apart) samengebracht en aan het praten gebracht over politieke participatie.

Marc Hooghe

Politieke passiviteit

Phillips (1991: 96) stelt in dit verband: “(...) women are prevented from participating in public life because of the way their private lives are run. The division of labour between women and men constitutes for most women a double burden of work”. Ook in dit onderzoek worden dergelijke remmingen vaak vermeld. De volgende gedachtewisseling in de focusgroep met vrouwen vormt hiervan een typisch voorbeeld:

Pascale: Ik ken wel een paar vrouwen die bezig zijn met politiek, allez, op lokaal vlak, maar er is geen een van hen die getrouwd is, en ze hebben ook geen kinderen. Dus ze hebben alle vrijheid om met politiek bezig te zijn, maar ik denk dat ge die combinatie niet kunt maken, van aan politiek te doen als ge kinderen hebt.

Ann: Het vraagt gewoon te veel tijd. Al die vergaderingen ‘s avonds, en al die andere dingen die je moet doen. Het is gewoon te veel. Als ik nu zie bij X [een mannelijk gemeenteraadslid uit hun kennissenkring], dan heeft hij bijna geen tijd meer over.

Pascale: Ja maar, als je met zijn vrouw daarover praat, dan is zij daar helemaal niet gelukkig mee. Hij heeft eigenlijk nauwelijks tijd voor zijn gezin, hij besteedt al zijn tijd aan vergaderingen, en hij heeft eigenlijk nooit tijd voor haar of voor de kinderen.

Q: Maar uiteindelijk accepteert ze dat toch?

Pascale: Nee, ze accepteert zij dat helemaal niet!

Q: In zekere zin toch wel, want uiteindelijk gaat hij er toch wel mee door..

Pascale: Wel, ja, uiteindelijk moet ze het wel accepteren, omdat hij zegt: ik wil dat doen, ik heb daar recht op.

Ann: Ik denk dat het toch anders is voor vrouwen, dat wij ons zouden schuldig voelen, dat we het gevoel zouden hebben dat de kinderen verwaarlozen als we zo vaak weg zijn 's avonds" (Pascale, 37 jaar, opvoedster; Ann, 33 jaar, opvoedster).

Tijdens deze gedachtewisseling komen veel elementen tegelijk aan bod. Op het eerste gezicht lijkt het enkel een kwestie van tijd: gegeven alle gezinsverantwoordelijkheden hebben vrouwen weinig of geen discreditionair te besteden tijd over voor politieke participatie. Maar de vergelijking met het mannelijk gemeenteraadslid maakt duidelijk dat deze verantwoordelijkheden niet gelijk verdeeld zijn.

Citaat uit: Hooghe, M. (1999) "Politiek da's niets voor mij". Een explorerend kwalitatief onderzoek naar adaptieve preferentievorming als causaal mechanisme bij politieke passiviteit', *Tijdschrift voor Sociologie*, 20(1): 51-72.

Voorbeeld 4. Casestudies in de Communicatiewetenschappen

Kwalitatief onderzoek wordt ook in eindverhandelingen regelmatig gebruikt. Een voorbeeld van een eindverhandeling die de kwalitatieve onderzoeksmethodologie gebruikt, komt van Kimberly Verthé. Zij werkt vanuit een postkolonialistisch theoretisch kader (voornamelijk Edward Said) en kijkt naar vormen van cultureel racisme tegen gesluierde vrouwen in de media. Ze neemt hiervoor de casestudy benadering door te gaan kijken hoe het debat over de hoofddoek in 2004 gevoerd werd in de media. Binnen haar casestudy kiest ze voor een kwantitatieve en een kwalitatieve inhoudsanalyse geïnspireerd door de kritische discoursanalyse. Deze combinatie van verschillende onderzoeksmethoden (zowel kwantitatieve als kwalitatieve) is eveneens typerend voor de kwalitatieve onderzoeksmethodologie. Ook al wordt de inhoudsanalyse niet in dit boek behandeld, het onderzoek geeft een goed beeld van de combinatie van verschillende methoden in één enkele casestudy.

Kimberly Verthé

Hoofddoeken op de VRT

Het emancipatiediscours staat binair tegenover het onderdrukkingdiscours. We gaven al aan dat de gerelateerde termen van die discours 'vrijheid' en lijnrecht ertegenover 'dwang' zijn. In onze literatuurstudie zagen we dat jonge moslima's hun sluier vaak zien als een symbool van hun vrouwelijke autonomie en gelijkheid (Vanderwaeren, 2005). Ze beschouwen de sluier als symbool van een beëindigde (ver)nieuw(d)e religieuze identiteitsconstructie. We kijken in dit subhoofdstuk hoe concreet of abstract de 'vrije keuze' wordt voorgesteld in sociale gebeurtenissen, door welke actoren en in welke tijd en ruimte.

De notie 'vrijheid' wordt door de meisjes en vrouwen vaak in verband gebracht met hun recht op onderwijs dat hen tot volwaardige, intelligente mensen van de Vlaamse maatschappij moet maken. De

'vrije keuze' hangt in de representatie samen met eigenschappen van welopgevoede, individuele en zelfstandige personen. Ook het geloof wordt aangehaald als een 'absolute', dus een heel vrije keuze.

'Wij worden altijd afgeschilderd als *domme* vrouwen, die *onmondig* zijn, die *niet zelf voor hun eigen kunnen opkomen*. Maar dat is niet zo. Wij zijn *hier geboren*. We hebben *gestudeerd*. Ik denk dat wij *mondig* genoeg zijn, en *verstandig* genoeg om te weten waarvoor wij *kiezen*'. (gesluierte moslimvrouw)

'C'est une conviction religieuse'. '... soumises à Dieu, que nous avons choisi. Donc c'est un choix le plus absolu'.

Als sommige politici het hoofddoekendebat ontleden, ontwaren we voorzichtig de link met het emancipatiediscours: geen vrijheid wordt gelinkt met een probleem.

'We moeten wel *opletten* dat we het niet een politiek thema maken om er iets over te kunnen zeggen. Is er echt een probleem? En als er geen vrijheid is, is er een probleem. Als er vrijheid is, is er geen probleem in uw geloofsovertuiging'. (Vande Lanotte)

De hoofddoekenkwesitie wordt in het emancipatiediscours verbaal voorgesteld als 'discussie'. In het tweede en derde crisismoment (september en oktober) spreekt men van het hervatten van de discussie. Men stelt het voor alsof de 'echte' discussie nog niet gevoerd is geweest. De voice-over creëert een dialoogsituatie voor moslimmeisjes en -vrouwen. We bedoelen daarmee dat in de uitspraken van de moslimactoren heel vaak reacties en antwoorden op eerdere uitspraken van specifieke politici te vinden zijn. Er is veel intertekstualiteit met uitspraken van politici. In het crisismoment van de zaak Remmery is er geen conflict in de dialoog, maar consensus. Dat element van eenheid en consensus in de dialoog kenmerkt duidelijk het emancipatiediscours. Er is de existentiële assumptie van diversiteit die goed is voor de westerse samenleving.

Citaat uit: Verthé, K. (2005) *De hoofddoekenkwesitie in het VRT-journaal. Op zoek naar oriëntaalse stereotypen in de beeldvorming van moslimvrouwen. Een discoursanalyse vanuit postkoloniale blik*. Niet gepubliceerde eindverhandeling, VUB: 100.

1.2 Gemeenschappelijke genen in de familie

Waar kunnen we de grenzen trekken van het kwalitatief onderzoek? Als we de verscheidenheid bekijken van de voorbeelden die we net gaven, dan lijkt het vangen van kwalitatief onderzoek in één definitie niet eenvoudig. Intuïtief voelen veel mensen kwalitatief onderzoek aan als "iets zonder cijfers"¹ of "iets met open interviews". De meeste handboeken starten met een definitie van het standaard handboek van Denzin

1. Kijk bijvoorbeeld naar de eenvoudige en intuïtieve definitie van Strauss en Corbin: "By the term "qualitative research" we mean any type of research that produces findings not arrived at by statistical procedures or other means of quantification" (Strauss & Corbin, 1998a: 10-11).

en Lincoln (1994, 2000, 2005b). In de eerste editie van het handboek omschrijven zij kwalitatief onderzoek als:

“Qualitative research is a situated activity that locates the observer in the world. It consists of a set of interpretive, material practices that makes the world visible. These practices turn the world into a series of representations including fieldnotes, interviews, conversations, photographs, recordings and memos to the self. At this level, qualitative research involves an interpretive, naturalistic approach to the world. This means that qualitative researchers study things in their natural settings, attempting to make sense of, or to interpret, phenomena in terms of the meanings people bring to them.” (Denzin & Lincoln, 1994: 3)

Centraal in deze definitie staat de onderzoeker die op een interpretatieve (we komen later terug op deze term) wijze naar de wereld kijkt en een veelheid aan methoden gebruikt om aan onderzoek te doen. Bovendien staat de natuurlijke, dagdagelijkse omgeving in het onderzoek centraal en gaat de onderzoeker op zoek naar processen van betekenisgeving. In de tweede editie van het handboek (uit 2000) staat plots een veel uitgebreidere definitie die een volledig andere invalshoek benadrukt:

“Qualitative research is an interdisciplinary field constituting at one and the same time a set of theoretical and interpretive practices and the study of such practices as they represent, represent, interpret, and indeed, constitute some set of realities and lived experience. As a field of study, it cross-cuts the humanities, the social and the physical sciences. It is multiparadigmatic in focus, encompassing more than a dozen theoretical “lenses” which seek to give focus, meaning, and sensitive to the value of the multi-method approach. They are committed to the naturalistic perspective; and to the interpretive understanding of human experience. At the same time the field is inherently political and shaped by multiple ethical and political positions and philosophical commitments.

Qualitative research embraces two tensions at the same time. On the one hand it is drawn to a broad, interpretive, post-experimental, postmodern, feminist and critical sensibility. On the other hand, it is drawn to more narrowly defined positivist, postpositivist, humanistic and naturalistic conceptions of human experience and their analysis. Further, these tensions can be combined in the same project, bringing both postmodern and naturalistic, or critical and humanistic perspectives to the same project.” (Denzin & Lincoln, 2000).

Nu wordt niet de onderzoeker maar het hele kwalitatieve veld centraal geplaatst. Centraal staat nu niet de onderzoeker maar de plaats van die onderzoeker in de sociale realiteit die hij niet alleen bestudeert maar ook mee vorm geeft. In deze definitie wordt de tweekoppige aard van het kwalitatief onderzoek duidelijk: enerzijds het kwalitatief onderzoek dat zich als veld geseteld heeft en dat vaste onderzoekslijnen en methodologieën uitzet en anderzijds het kwalitatieve onderzoek dat zich heel sterk bewust is van de eigen rol die een onderzoeker speelt, de eigen waarden en inzichten die een kwalitatieve onderzoeker met zich meedraagt en de invloed die de onderzoeker heeft op de omgeving die hij bestudeert.

Beide definities tonen aan dat zelfs bij dezelfde auteurs een duidelijke en stabiele definitie moeilijk te geven is. Het aantal definities dat van kwalitatief onderzoek gegeven wordt, is dan ook eindeloos. Vaak worden elementen uit beide bovenstaande definities herhaald, weggelaten of aangevuld. Het lijkt ons dan ook weinig zinvol om een poging te ondernemen een sluitende definitie te geven van wat kwalitatief onderzoek is of zou moeten zijn.

We sluiten ons daarom aan bij de schare auteurs (zie bijvoorbeeld Bryman, 2001c; Shank, 2006; Snape & Spencer, 2003) die kwalitatief onderzoek proberen te definiëren door een opsomming te geven van kenmerken die vaak in kwalitatief onderzoek aanwezig zijn, doch niet noodzakelijk allemaal in alle kwalitatieve onderzoeken terug te vinden (moeten) zijn. Samenvattend kunnen we stellen dat de eigen aard van het kwalitatief onderzoek te vinden is op het domein van de vraagstelling, het gehanteerde onderzoeksdesign, de gebruikte dataverzamelmingsmethode, de manier van analyseren en de output die het onderzoek uiteindelijk oplevert.

Tabel 1. Overzicht van de kenmerken van kwalitatief onderzoek.

<p>1. De vraagstelling en het doel van het onderzoek</p> <ul style="list-style-type: none"> • Vraagstellingen gaan over complexe thema's of betreffen sociale processen • De dagelijkse werkelijkheid van de onderzochten staat centraal <p>2. Het onderzoeksdesign</p> <ul style="list-style-type: none"> • Het onderzoeksdesign is flexibel • Het onderzoeksdesign is gericht op studie in een natuurlijke omgeving • Het onderzoeksdesign is gericht op een "holistisch" begrip van de context <p>3. De dataverzamelmingsmethode</p> <ul style="list-style-type: none"> • Er is een uitgebreid gamma aan dataverzamelmingsmethoden ter beschikking • Er wordt vaak een beroep gedaan op meerdere methoden in één onderzoek • Het gebruik van methoden is flexibel • De dataverzameling impliceert vaak een intens en/of langdurig contact met het veld <p>4. De analyse</p> <ul style="list-style-type: none"> • De analyse gebeurt (eerder) op basis van teksten dan op basis van cijfers • Het doel van de analyse is betekenis achterhalen • Centraal in de analyse staan processen • Het doel van de analyse is in de diepte te begrijpen en niet representatief te beschrijven <p>5. Rapportering</p> <ul style="list-style-type: none"> • De onderzochten worden betrokken bij (de lezing van) de resultaten • De rapportering probeert de context van het geheel weer te geven • De invloed van de onderzoeker op zijn onderzoeksopzet wordt expliciet in rekening genomen

De verschillende aspecten die in Tabel 1 opgesomd staan, komen in de loop van dit boek nog uitgebreid aan bod. In dit inleidende hoofdstuk bespreken we ze louter in

algemene termen. Samen geven ze een idee van waar kwalitatief onderzoek over gaat. Toch is het cruciaal in te zien dat de kenmerken in grote mate slechts indicatief zijn. Alleen al het terugkeren van de term “flexibiliteit” wijst op het relatieve karakter van dergelijke opsommingen. Tegelijk wordt ook duidelijk dat kwalitatief onderzoek een grote “tent” (Shank, 2006) of “paraplu” (Atkinson, Coffey, & Delamont, 2001) is waaronder veel benaderingen schuil kunnen gaan.

1.2.1 De vraagstelling

In kwalitatief onderzoek staat niet de onderzoeker centraal maar de onderzochte. Niet de alwetende wetenschapper met zijn wijsheid is het centrum maar de dagelijkse leefomgeving van de persoon of groep die in het onderzoek bestudeerd wordt. Het is het klassieke onderscheid dat in de antropologie gemaakt wordt tussen het *etic* en *emic* perspectief in onderzoek. Een *etic*-perspectief gaat uit van een onderzoeker die door literatuurstudie en voorgaande resultaten met een voorafbepaald schema (een gesloten vragenlijst bijvoorbeeld) zijn studieobject tegemoet trekt. De *emic*-benadering uit het kwalitatief onderzoek zoekt deze schema's bij de onderzochten zelf (Silverman, 1994). Wanneer een onderzoeker vanuit deze benadering vertrekt, komen bijna vanzelf andere onderzoeksvragen in het vizier. In plaats van te kijken naar hoe vaak iets voorkomt, wil de onderzoeker begrijpen hoe sociale betekenisgeving tot stand komt, hoe sociale processen verlopen.

1.2.2 Het onderzoeksdesign

Als we de betekenisgeving van mensen willen achterhalen, moeten we ons zeer bewust zijn van het feit dat mensen wel bestaan uit atomen maar zeker niet reageren als atomen. De menselijke natuur is per definitie nooit exact voorspelbaar. Dat wil niet zeggen dat het bestuderen van sociale interactie en sociale processen een onmogelijke zaak zou zijn. Net als Miles en Huberman (1994) rekenen we ons tot de “transcendentale realisten”. Dat wil zeggen dat we ervan uitgaan dat sociale fenomenen bestaan (niet alleen in ons eigen brein maar ook daarbuiten) en dat een wetenschapper in staat is om wetmatige en redelijk stabiele relaties in die objectieve wereld te ontdekken. Die wetmatige en stabiele grondslagen van het sociale leven maken het mogelijk om concepten te ontwikkelen en theorieën te maken die inzicht geven in onderliggende processen in de sociale werkelijkheid. Die zienswijze is uitermate geschikt vanuit een kwantitatief onderzoeksperspectief maar ook binnen een kwalitatief onderzoek. Als kwalitatieve onderzoeker wil je ook kijken naar wetmatigheden waarbij je doel is om aan theorievorming te doen. In kwalitatief onderzoek ligt die focus alleen heel dicht bij de betrokkenen zelf. Je bekijkt sociale processen en betekenisgeving vanuit de leefwereld van de betrokkenen zelf. Dat wil zeggen dat je de rijke context waarin mensen leven meeneemt in je onderzoek. Die context is niet “voor-

gevormd” zoals in het kwantitatief onderzoek. Daar zijn vraagstellingen gelijk voor iedereen en wordt de context, namelijk datgene wat niet in de standaardvragenlijst bevraagd wordt, als constant verondersteld. In kwalitatief onderzoek is er een voortdurende interactie tussen je onderzoek en de context. Hierbij wordt context soms onderzoek en onderzoek soms context. Er gebeuren immers steeds onverwachte dingen tijdens een kwalitatief onderzoek. Om een inzicht te krijgen in hoe mensen betekenis geven aan hun omgeving, hoe de omgeving die betekenisgeving mee vormgeeft, is het noodzakelijk om een onderzoeksdesign te hanteren dat zo open mogelijk is. Een onderzoeksdesign is de manier waarop een onderzoeker vooraf een onderzoek uitdenkt en organiseert. Het is in feite zijn “werkplan”. Zo’n plan van aanpak moet “holistisch” zijn. Dat wil zeggen dat het onderzoeksdesign in staat moet zijn om het onderzoeksonderwerp op een systematische, alomvattende en geïntegreerde manier te benaderen.

Kwalitatieve onderzoekers houden er dus niet van om alles op voorhand te veel vast te leggen. Ze nemen de literatuur door om een idee te krijgen van de stand van het onderzoek op hun domein, zonder hier zo ver in te gaan dat hun geest voldoende “open” het onderzoeksterrein kan betreden. Ze schrijven een onderzoeksvraag die als kompas dient bij de studie, zonder dat deze onderzoeksvraag op voorhand alle zijwegen en ontdekkingen uitsluit. Ze verzamelen data zonder op voorhand instrumenten te creëren die vast en uniform zijn voor alle onderzochten.

1.2.3 De dataverzamelmethode

In kwalitatief onderzoek pin je jezelf ook niet vast op één dataverzamelmethode of gebruik je ook niet steeds dezelfde methode. Overschakelen van dataverzamelmethode in de loop van een onderzoek, omdat de setting in het onderzoek dit nu eenmaal vereist, is vaak voorkomend. Ook het gebruiken van meerdere methoden om aan je gegevens te komen is eerder de regel dan de uitzondering. In kwantitatief onderzoek beperk je jezelf meestal tot ofwel het uitvoeren van een experiment, ofwel tot het afnemen van een gestructureerde vragenlijst. Bij kwalitatief onderzoek zal je zowel statistieken verzamelen, als observaties verrichten en interviews afnemen. Vaak merk je wel dat in een kwalitatief onderzoek één methode dominant aanwezig is. De onderzoeker in kwestie concentreert zich dan in hoofdzaak op het participeren of neemt in zijn onderzoek voornamelijk diepte-interviews af.

Een kenmerk dat vele kwalitatieve methoden van dataverzameling typeert, is dat er een langdurig contact is met het onderzoeksveld en dat dit contact tevens diepgaand is. Data verzamelen over de context waarbinnen mensen leven, over de betekenis die mensen geven aan hun omgeving is zelden een kwestie van minuten. Het kan dagen, weken of zelfs jaren duren om een diepgaand inzicht te verwerven in het onderzoeksobject. Zeker wanneer de onderzoeker opteert voor observatie- en participatietechnieken, neemt de dataverzamelingstijd toe.

1.2.4 De analyse

Soms wordt kwalitatief onderzoek heel eng gedefinieerd als een methode die resultaten produceert zonder statistische procedures of zonder enige kwantificering (zie bijvoorbeeld de eerder aangehaalde definitie van: Strauss & Corbin, 1998a). Ook vele studenten verwarren het ontbreken van cijfers met kwalitatief onderzoek op zich. Vaak wordt bij een eindwerk of paper voor kwalitatief onderzoek gekozen omdat er geen cijfers en vooral omdat er geen statistiek bij aan te pas komt. Op zich is de reductie van kwalitatief onderzoek tot niet-cijfermatig onderzoek een correcte voorstelling van zaken. Toch verhult deze definitie evenveel als ze verduidelijkt. Het ontbreken van statistiek is een gemeenschappelijk kenmerk aan zowat alle kwalitatieve varianten. Toch zijn de kenmerken die hiervóór gegeven werden minstens zo bepalend voor het kwalitatief onderzoek als het louter ontbreken van cijfergegevens. Als een onderzoeker kwantitatieve onderzoeksvragen stelt en dan een kleine steekproef met diepte-interviews bevrageet om deze onderzoeksvragen te beantwoorden, heeft hij noch kwantitatief, noch kwalitatief onderzoek gedaan, ook al is er geen statistiek aan het onderzoek te pas gekomen. Hij zal het onderzoek misschien voorstellen als kwantitatief onderzoek maar het is er dan nauwelijks een flauw afkooksel van.

Maar ook het omgekeerde is waar: soms gebruiken kwalitatieve onderzoekers wél cijfermateriaal bij het schetsen van de context van hun onderzoeksprobleem. Statistisch cijfermateriaal kan verhelderend werken om de contouren van een bepaald probleem te schetsen en zo aan te geven waar de onderzoeker mee bezig is. Ook bij de analyse van het kwalitatieve materiaal kan kwantitatieve randinformatie nuttig zijn. Desondanks is het basismateriaal dat geanalyseerd wordt hoofdzakelijk tekstueel van aard. Interviews worden uitgetypt en deze transcripts worden geanalyseerd. Bij observatietechnieken of participaties worden veldnota's aangemaakt, wat opnieuw een tekstuele vorm van basismateriaal is. In mindere mate komt ook visueel materiaal aan bod in zoverre dat de beelden op hun inhoud en niet op hun voorkomen bekeken worden (wat in kwantitatieve inhoudsanalyse gebeurt (zie: Berelson, 1971; Krippendorff, 1980; Neuendorf, 2002)). De analyse van dit visuele materiaal gebeurt opnieuw met woorden. Kwalitatieve onderzoekers lezen, coderen en interpreteren hun data. Ze maken concepten en construeren op basis daarvan theorieën. Ze gaan doorgaans inductief te werk, zonder vooraf opgestelde hypothesen te testen.

Omdat het doel van de analyse erin bestaat de betekenisgeving van mensen te achterhalen en inzicht te verwerven in sociale processen, is ook bij de analyse van kwalitatieve gegevens de nodige flexibiliteit noodzakelijk. Statistische procedures mogen dan wel moeilijk zijn omwille van hun wiskundige achtergrond, ze hebben het grote voordeel dat ze eenduidig zijn en via toegankelijke software snel uitgevoerd kunnen worden. Vandaag de dag moet je vooral de juiste menu's en invulschermen kennen om ingewikkelde statistische bewerkingen te doen. Voor kwalitatief onderzoek is ook software voorhanden maar hier zijn weinig of geen voorbetreden paden. Kwalitatieve software bouwt de flexibiliteit van het kwalitatief onderzoek in en geeft de onderzoeker

de ruimte om zijn analyses uit te voeren zoals hij dat zelf wil of zoals zijn gegevens hem leiden. In kwalitatieve software bevinden zich geen voorgeprogrammeerde routines die onmiddellijk output geven die de onderzoeker in zijn rapport kan gebruiken.

1.2.5 De rapportage

Tot slot verschilt ook de rapportage bij kwalitatief onderzoek. Ook al ligt bij kwalitatief onderzoek het accent ook op toegankelijk en leesbaar weergeven wat de resultaten zijn van het onderzoek, de manier van schrijven verschilt van het kwantitatief onderzoek. Bij kwalitatief onderzoek wil je een uitgebreide beschrijving geven van het materiaal dat je verzamelde. Doorheen de beschrijving die je geeft, moet het materiaal “spreken”. Het doel is niet om alle resultaten zo compact mogelijk te presenteren maar juist om een rijke contextschets te geven van wat je gevonden hebt.

Daarnaast is het ook zo dat de respondenten die tijdens de dataverzameling het primair materiaal aanleverden, betrokken kunnen worden bij de rapportering. In tegenstelling tot bij kwantitatief onderzoek, waar de respondenten in vele gevallen via de pers resultaten vernemen van een onderzoeker, wordt bij kwalitatief onderzoek rechtstreeks aan de betrokkenen feedback gevraagd over de resultaten. Op die manier wordt nagegaan of de analyses die de onderzoeker uitvoerde stroken met wat de respondenten zelf aanvoelen.

1.3 Kwantitatief onderzoek: verre familie of aangetrouwd?

Tussen het kwantitatief en kwalitatief onderzoek is sinds jaren een methodenstrijd aan de gang. Kwantitatieve onderzoekers vinden kwalitatief onderzoek onwetenschappelijk en zelfs journalistiek. Kwalitatieve onderzoekers bekritisieren het kwantitatief onderzoek omwille van zijn positivisme. Omgekeerd wordt het kwalitatief onderzoek verweten “soft” en “onbetrouwbaar” te zijn. Eigenlijk is deze strijd al aan de gang vanaf het ontstaan van de sociale wetenschappen. Van in de tijd van Comte en Weber, wordt discussie gevoerd over het bestaansrecht van een meer kwantitatieve of een meer kwalitatieve bestudering van de sociale werkelijkheid.

Silvia Gherardi en Barry Turner

Real men don't collect soft data

The message... is that quantitative research is courageous, hard biting, hard work. Collecting hard data means making hard decisions, taking no nonsense, hardening one's heart to weaklings, building on a core of material, using hard words to press on the hard won results which often carry

with them promises of hard cash for future research and career prospects. By contrast soft data [are] weak, unstable, impressible, squashy and sensual. The softies, weaklings or ninnys who carry it out have too much of a soft spot for counter-argument for them to be taken seriously, they reveal the soft underbelly of the social science enterprise, are likely to soft-soap those who listen to them. They are too soft-hearted, pitying, and maybe even foolish to be taken seriously, so that it is only right that they should be employed on soft money.

Citaat uit: Gherardi, S., Turner, B. (1987) 'Real men don't collect soft data', *Quaderno*, 13: 5.

In deze slotparagraaf willen we enkele klassieke aanvallen van kwantitatieve onderzoekers op de kwalitatieve methodologie situeren en in hun context plaatsen.

1. Is kwalitatief onderzoek wel wetenschappelijk?

In de eerste plaats moet de vraag gesteld worden wat “wetenschappelijk” betekent. Als “wetenschappelijk” betekent het (positivistische) model dat in de exacte wetenschappen naar voor geschoven wordt, dan beantwoordt kwalitatief onderzoek hier niet aan. Het doel van kwalitatief onderzoek is immers niet om studieresultaten te repliceren of representatief te zijn voor een grote populatie. Kwalitatief onderzoek probeert te begrijpen en diep door te dringen in de leefwereld van mensen. Dat is een andere benadering om de werkelijkheid te onderzoeken. Een benadering die ook grondig uitgevoerd kan worden en de wetenschappelijke kennis op een domein kan verrijken.

2. Kwalitatieve onderzoeksresultaten zijn niets meer dan de persoonlijke opinies van de onderzoeker of zijn respondent

De kern van het kwalitatief onderzoek is nu net dat de opinies van de onderzochte centraal staan. Ook is de kwalitatieve onderzoeker zich heel sterk bewust van het feit dat hij niet louter een “spons” (Bryman, 1988) is die de persoonlijke interpretaties van mensen overneemt maar eveneens een actief wezen dat zelf interpreteert en beïnvloedt. Wanneer kwalitatief onderzoek goed wordt uitgevoerd, dient de onderzoeker controles in te bouwen om onderzoekereffecten zo veel mogelijk uit te schakelen. Systematische analyseprocedures maken dat de resultaten zeker geen snelle, persoonlijke opinies zijn van de onderzoeker. Wanneer de onderzoeker nauwkeurig werk verricht, zijn de steekproeftrekking, databewerking, codeerwerken, analyse en de resultaten uit het onderzoek net zo betrouwbaar als die van kwantitatief onderzoek.

3. Kwalitatief onderzoek is “soft” onderzoek

Het woord soft verwijst naar onnauwkeurigheid en onzorgvuldigheid. Ook het feit dat data komen van de persoonlijke opinies van respondenten maakt dat het onderzoek het etiket soft opgekleefd krijgt. Hard onderzoek verwijst in deze context steeds

naar cijfers en kwantificering. Het gebruik van deze termen is echter simplistisch en wetenschappelijk onwaardig. Ook al krijgen cijfers een grotere geloofswaarde bij het algemene publiek, als wetenschapper dien je toch in te zien dat de zogenaamde softe data bijzonder interessante resultaten kunnen opleveren die je met cijfers niet kan uitdrukken.

4. **Kwalitatief onderzoek is niet gebaseerd op een toevalssteekproef (random sample) en bovendien zijn de steekproeven nogal klein**

Deze kritiek refereert aan de generaliseerbaarheid van de gegevens en komt eigenlijk ook terug op de bewering dat kwalitatieve data onbetrouwbaar en vertekend zijn. De theoretisch geselecteerde steekproef (zie verder) is een eigenheid van het kwalitatief onderzoek die nu juist zorgt voor de generaliseerbaarheid van de resultaten (zie hoofdstuk 13). Doordat de onderzoeker tussentijdse analyses maakt, kan hij deze analyse bijvoorbeeld testen op het veld door nieuwe interviews te houden die gestuurd worden door de resultaten van eerdere interviews. Op die manier worden hypothesen grondiger getest dan met een toevalssteekproef mogelijk zou zijn. De grootte van de steekproef is doorgaans klein, omdat de werkwijze van kwalitatief onderzoek geen grote steekproeven vereist, zoals we later nog duidelijk zullen maken. Zodra alle categorieën gesatureerd zijn, heeft verder interviewen geen enkele zin meer. Het enige dat de onderzoeker dan vindt, is meer van hetzelfde. Dat is bijgevolg een verspilling van geld en middelen. Bovendien moet je het probleem ook niet zozeer zien als een generaliseerbaarheid naar populaties maar wel in termen van generaliseerbaarheid naar theoretische kaders. “Kan de onderzoeker zijn resultaten theoretisch kaderen?” is een belangrijkere vraag in het kwalitatief onderzoek dan de vraag of de resultaten overeind blijven in de hele populatie.

Wanneer je de kritieken en de antwoorden samenvat, kom je tot een grote nadruk op de procedurele kant van het kwalitatief onderzoek. Wanneer je als onderzoeker nauwgezet omgaat met de procedurele kant van het kwalitatief onderzoek, sta je stevig in je schoenen tegenover allerhande kritiek. Het is niet omdat je geen kwantificeerbare gegevens hebt dat je niet wetenschappelijk bezig bent. Het is pas wanneer je alle regels aan je laars lapt dat je het koren op de molen van de critici aandraagt. Om die reden ligt de nadruk in dit boek ook op de procedures die kwalitatief onderzoek in goede banen leiden.

1.4 Kernbegrippen uit het hoofdstuk

Etic perspectief

Emic perspectief

Open vraagstelling

Flexibele methodologie

Kwalitatief vs. kwantitatief

Verschillende dataverzamelingmethoden

1.5 Meer lezen

Over kwalitatief onderzoek

Denzin, N.K., Lincoln, Y.S. (Eds.) (1994) *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage.

Ritchie, J., Lewis, J. (Eds.) (2003) *Qualitative Research Practice. A guide for social science students and researchers*. Londen: Sage.

Over de methodenstrijd

Bryman, A. (1988) *Quantity and Quality in Social Research*. Londen: Unwin Hyman.

[Dit boek is online te koop \(klik hier\)](#)

Dit boek wil studenten en onderzoekers een overzicht bieden van wat kwalitatieve onderzoeksbenaderingen te bieden hebben en hoe onderzoek vanuit een kwalitatieve benadering opgezet en uitgevoerd kan worden. De invalshoek van het boek is praktijkgeoriënteerd met een speciale aandacht voor startende onderzoekers en studenten. De theoretische benadering van de onderwerpen wordt afgewisseld met voorbeelden uit gepubliceerd werk en materiaal uit de dagelijkse onderzoekspraktijk. De voorbeelden zijn gekozen uit Nederlandstalig én internationaal onderzoek, uit hedendaagse studies én klassiekers uit de kwalitatieve onderzoekstraditie. Voor studenten wordt elk hoofdstuk afgerond met korte zelftesten die toelaten om zelf je vorderingen in de verwerking van het boek na te gaan.

Het handboek is verdeeld in vier grote delen. Het eerste deel situeert de kwalitatieve onderzoeksmethode historisch en vergelijkt de eigenheid van het kwalitatieve onderzoek met de eigenheid van kwantitatief onderzoek. Het tweede deel kijkt naar de start van het onderzoek: het schrijven van de probleemstelling, het nemen van cruciale beslissingen bij het opzetten van het onderzoek en het werken met kwalitatieve steekproeven. Deel drie behandelt de verschillende dataverzamelmethode die regelmatig terugkomen in kwalitatieve onderzoeken. Meer bepaald wordt ingegaan op het diepte-interview, de focusgroep, mixed methods en het wetenschappelijk observeren. Het laatste deel gaat dieper in op de verwerking van kwalitatieve gegevens. Hoe kwalitatieve data analyseren en wat met de kwalitatieve rapportage? Ook wordt ingegaan op kwaliteitsvereisten binnen kwalitatief onderzoek en de aanpak van kwalitatieve publicaties.

Dimitri Mortelmans is hoogleraar aan de Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen van de Universiteit Antwerpen. Hij doceert er Kwalitatieve Onderzoeksmethoden, Toegepaste Multivariate Statistiek en Grondige studie van de sociologie en het beleid van Bevolking, Gezin en Levensloop. Hij is tevens hoofd van het Centrum voor Longitudinaal en Levensloop Onderzoek, CELLO. Zijn onderzoek situeert zich in de arbeids- en familiesociologie en behandelt thema's als echtscheiding, combinatie gezin en arbeid en loopbaanonderzoek.

